

HZ PEYGAMBER (A.S.)'İN SAHABE İÇTİHATLARI KARŞISINDAKİ TAVRI

Sahip BEROJE*

The Prophet Muhammet's Attitude Against the Sahabe's İjtihats

Abstract

İjtihat is a foundation which win Muslim jurisprudence a dynamism. Because of this importance, the Prophet urged Ashab on ijthah and he appreciated them when they found the truth, and praised even when they did wrong. In this study it has been examined what we should understand from the Prophet's attitudes against Ashab's ijthahs in terms of religious-legal point by giving examples from Sahabe's ijthahs.

Key Words: Prophet, Sahabe, İjtihat, Nas, Interpretation.

Giriş

İçtihat müessesesinin İslâm fıkhnının en hayati organlarından biri olduğundan şüphe yoktur. Zira İslâm fıkhnının statikleşmesini, donuklaşmasını ve gelişmelerin gerisinde kalmasını önleyen; zaman, durum ve ihtiyaçlar doğrultusunda fıkha dinamizm kazandıran faaliyetin adıdır içtihat. İçtihat sayesinde nasların zaman ve mekân üstü bir anlayışla nasıl anlaşılması ve yorumlanması gerektiğini öğreniriz. Bu açıdan içtihat müessesesi, İslâm'ın işleyen aklı, yürüyen ayağı ve iş gören eli gibidir. İçtihat olmazsa dini müesseseler yeni gelişme ve ihtiyaçların gerisine düşer ve işlemez hale gelirler. Bu önemli fonksiyonuna binaen Hz. Peygamber (a.s.) kendisi içtihat ettiği gibi, yeri geldikçe ashabını da içtihadı teşvik etmiş ve onları bu konuda eğitmeye çalışmıştır. Bu açıdan İslâm hukuk tarihi boyunca içtihat olgusu son derece önemsenmiştir. Bu çalışmada temel amaç, hem Hz. Peygamber (a.s.)'in ashabını içtihadı nasıl teşvik ettiğini göstermek, hem de ashabın kendi başlarına yaptıkları içtihatlar karşısındaki tavırlarından ne anlamamız gerektiğini irdeleyerek, onun içtihat müessesesine verdiği önemi ve bunun dini-hukukî yönünü anlamaya çalışmaktır.

I- Hz. Peygamber (a.s.)'in İçtihadı Teşvik Eden Hadisleri

Hz. Peygamber (a.s.)'in birçok defa ashabını içtihadı teşvik ettiği sahih hadislerle sabittir. Bu hadislerde genel olarak, "Hâkim hükmedip isabet ettiğin-

* Yard. Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Ün. İlahiyat Fak.

de kendisine iki ecir, hata ettiğinde ise bir ecir vardır"¹ müjdesinin verildiğini biliyoruz. Ayrıca bazı sahabilerine hitaben; "içtihat et, isabet edersen sana on ecir, hata edersen bir ecir vardır"² şeklinde mevsuk rivayetler de vardır. Hz. Peygamber (a.s.) bu sözleriyle, İslâm'ın, sadece içtihatlarında isabet etmiş çalışmaları değil, yanlış bir sonuca ulaşılmış olsa bile doğruyu ve hakki bulma yolunda sarf edilen her gayreti mükâfatlandırıdığını bildirmektedir. Bu, İslâm'ın fikir ve düşünceye verdiği önemi gösterdiği gibi; doğruyu, adaleti ve hakkaniyeti bulma yolunda gösterilen her çabayı önemseyip mükâfatlandırıdığını da göstermektedir.

Hz. Peygamber (a.s.) içtihatın önemini kavratmak için, Amr b. As ve Ukbe bin Amir'e yaptırdığı gibi, ashabına zaman zaman kendi huzurunda içtihat ettirerek³ onları içtihat konusunda eğitmiştir.

Vahiy inmeye devam ettiği ve kendisi tek dini otorite olarak ashabın arasında bulunduğu halde, Hz. Peygamber (a.s.)'in ashabını içtihada teşvik etmesi, içtihat ameliyesini öğretmeye yönelik bir eğitim olmasının yanında; Hz. Peygamber (a.s.)'in varlığında bile içtihatın vazgeçilmez bir müessese olduğunu tümüne kavratmaya yönelik bir mesaj olarak algılanmalıdır. Zira hayatta olaylar çok dinamik gelişir ve bir problem, vahiy beklentisine girilip zamanında çözülmediği takdirde daha büyük problemlerin doğmasına sebep olabilir. Örneğin belli bir vakitte eda edilmesi gereken ibadetle ilgili bir problem veya iki kişi arasında meydana gelen bir anlaşmazlığın çözümü için vahiy beklenmesi, ibadet vaktinin geçmesi, bir hakkın zayi olması veya geciktirilmesi sonucunu doğurabilir. Kaldı ki karşılaşılan her problemle ilgili bir vahiy inip inmeyeceği bilinemeyeceğinden boşuna da beklenmiş olabilir. Bu açıdan Hz. Peygamber (a.s.) bile zaman zaman vahiy beklemeden içtihatta bulunmuştur. Hz. Peygamber (a.s.)'in Bedir savaşı esirleri konusunda vahiy beklemeden ashabına danışarak bir karar vermesi bunun en açık örneğidir.⁴

İçtihatın her zaman ne kadar hayati bir önemi haiz olduğu ile ilgili değinmemiz gereken ikinci bir hadis de, Hz. Peygamber (a.s.)'in, Muaz b. Cebel'i

- 1 Buhârî, "İ'tisam", 21; Müslim, "Akdiye", 7; Ebû Dâvud, "Ahkâm", 2; İbn Mâce, "Ahkâm", 3.
- 2 Darekutnî'deki rivayet şöyledir: "İki adam bir dava için Hz. Peygamber (a.s.)'e geldi. Hz. Peygamber, Amr İbnu'l-As'a "Bu üçisi arasında hüküm et" diye buyurdu. Amr, "Ya Resulullah; siz burada olduğunuz halde mi? O da, "Evet", dedi. "Eğer içtihat edip isabet edersen sana on ecir, hata yaparsan bir ecir vardır." Hz. Peygamber başka bir davada Ukbe bin Amir'e aynı şeyi söylemiştir. Ebû Hureyre'den gelen iki rivayetin birinde, on ve iki ecir geçer, diğerinde iki ve bir ecir geçer. Bk. Darekutnî, *Sunenu'd-Darekutnî*, Beyrut 1986, IV, 203-4.
- 3 Bk. Darekutnî, IV, 203.
- 4 Abdülcelil İsa, Ebu'n-Nasr, *İçtihadu'r-Resûl*, Kuveyt 1969, 146-150. Usûl bilgileri arasında Peygamberlerin içtihat edip etmeyeceği konusunda bir ihtilaf var ise de, büyük çoğunluk güçlü deliller sunarak peygamberlerin içtihat ettiklerinin şer'an vaki olduğunu savunmuşlardır. Deliller için bk. Amîdî, Seyfuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Ali, *et-İhkâm fi Usûl'l-Ahkâm*, Daru Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, III-IV, 398-406; Abdülcelil İsa, *age*, 37-64. Bir rivayete göre Hz. Peygamber (a.s.) "Bana vahiy olunmayan konularda aranızdaki davalarda re'yimle hükmederim" buyurmuştur. Bkz. Ebû Davud, "Akdiyye", 7.

Yemen'e gönderirken, neyle hükmedeceksin sorusuna; Muaz'ın sırasıyla Allah'ın kitabı, Resûlullah'ın sünneti, bu ikisinde bulamazsam, "Re'yimle içtihat ederim" demesi üzerine, Hz. Peygamber (a.s.)'in memnuniyetini, "Resulünün elçisini, onun istediği şekilde muvaffak kılan Allah'a hamdolsun,"⁵ şeklinde izhar etmesidir. Bilindiği gibi Yemen Mekke'ye çok uzak bir bölgedir. Muaz'ın karşılaştığı meselelerin hükmünü öğrenmek için iki de bir Hz. Peygamber'e adam göndermesi mümkün değildir. Mümkün olsa bile her meselenin beklemeye tahammülü yoktur. İşte buna binaen Muaz'ın önüne gelen meseleleri kendi içtihadıyla çözeceğini mi, yoksa bu konuda bir ayet veya Hz. Peygamber (a.s.)'den bir şey bilmiyorum, deyip problemleri çözümsüz bırakacağını mı öğrenmek için Hz. Peygamber (a.s.)'in yukarıdaki soruları özellikle sorduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken başka bir husus şudur: Muaz'ın, Hz. Peygamber'in o güne kadar varid olan bütün sünnetini bilmesi mümkün olmadığı gibi, o zamana kadar nazil olan Kur'an'ın tümüne vakıf olmama ihtimali de vardır. Buna rağmen Hz. Peygamber (a.s.), "Ey Muaz, bilmediğin şeyler olabilir, senden sonra yeni ayetler inebilir, bilmediğin sünnet olabilir, sakın önemli meseleler hakkında bize sormadan kendi görüşünle hükmetme" benzeri bir tavsiyede bulunmak şöyle dursun; tam aksine, Kur'an ve Sünnetle hükmetmesi, bu ikisinden bir şey bilmiyorsa kendi görüşüyle hükmetmekten asla çekinmemesi yönünde tavsiyede bulunmuştur. Onun için Muaz'ın, "kendi görüşümle hükmederim" şeklindeki cevabından son derece memnun kalmıştır. Muaz'ın Yemen'de iken verdiği bazı hükümler bize kadar ulaşmıştır.⁶

II-Hz. Peygamber (a.s.)'in Sahabe İctihatları Karşısındaki Tavrı

a) Kendi Huzurundaki Sahabe İctihatları

Her ne kadar bazı âlimler Hz. Peygamber (a.s.)'in huzurunda içtihadın câiz olmadığını, böyle bir içtihadın belli olaylara ve şahıslara münhasır olduğu görüşünde olsalar da,⁷ bilginlerin çoğunluğu Hz. Peygamber (a.s.) zamanında ashabın mutlak içtihadını câiz görmüşlerdir.⁸

Ashabın Hz. Peygamber(s.a.s) 'in huzurunda içtihat ettiğine dair şu örnekler verilebilir:

- 5 Dârimi, *Sünenü'd-Dârimi*, Neşadabad 1984, "Mukaddime", I, 20; İbn Abdilberr, *Câmiü Beyanü'l-İlm ve Fedlîhi*, Müessesetu Kutubi's-Sikafiyye, Beyrut, ts., II, 55-56; İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye, *İlamü'l-Muwakkîn an Rabbi'l-Alemîn*, Daru'l-Cil, Beyrut 1973, I, 202.
- 6 Örneğin Muaz'ın, irtidat edip daha önceki dini olan Yahudiliğe dönen bir şahsın öldürülmesine hükmettiği meselesi bunlardan biridir. Bkz. Ebü Davûd, "Hudûd", 1; Nesâi, "Muhârebe", 14; İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, (tahk. Said M. el-Lahham.), Beyrut 1989, VI, 584.
- 7 Gazâli, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, Bulak 1322, II, 354.
- 8 Âmidî, *age*, III-IV, 406. Subkî, Tacuddin Abdilvahhap, *Cemu'l-Cevami'*, (Celâluddin el-Mahallî Şerhi ile birlikte), Dârü'l-Fıkr, yy., 1982, II, 387.

Hz. Peygamber (a.s.), Amr İbnü'l-As'a bazı davalarda, "Hükmet et" diye buyurmuştur. Ukbe bin Âmir ve bir sahabîye, "İçtihat ediniz, isabet ederseniz sizin için on hasene, hata ederseniz bir hasene vardır"⁹ demiştir. Bu rivayetler Hz. Peygamber (a.s.)'in ashabını kendi huzurunda içtihadı teşvik ettiğinin açık delilleridir.¹⁰

Şimdi burada Hz. Peygamber (a.s.)'in huzurunda yapılan bazı içtihatlarla ilgili tavrını değerlendirmeye çalışacağız.

Bilindiği gibi Kurayza Yahudileri, Hendek Savaşı esnasında yaptıkları ihanetten dolayı kuşatılmış ve toptan esir alınmışlardı. Hz. Peygamber (a.s.)'in kendileri hakkında adil davranmayacağı kanaatinde olduklarından, Sa'd b. Muaz'ın kendileri hakkında hükmetmesini istediler. Resulullah onların bu isteğini kabul etti. Sa'd, Kurayza Yahudileri hakkında, kadın ve çocukların esir edilmesi, eli silah tutan erkeklerin de öldürülmesi şeklinde hükmetti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.), Sa'd'a, "onlar hakkında Allah'ın istediği şekilde hükmettin",¹¹ buyurmuştur.

Burada dikkat çeken husus şudur: Hz. Peygamber (a.s.), Yahudilerin isteğini, bir peygamber dururken bir başkası hükmedemez deyip, geri çevirebilirdi. Oysaki bunu yapmamış ve ne hüküm vereceğini bilmediği halde Sa'd'ın hükmüne rıza göstermiştir. Her ne kadar Hz. Peygamber (a.s.), Sa'd'ın vermiş olduğu hükmün, Allah'ın onlar hakkındaki hüküm olduğunu memnuniyetle bildirmiş ise de; acaba Sa'd, Hz. Peygamber (a.s.)'in doğru bulmadığı başka bir hükme varsaydı tavrı ne olacaktı? Kanaatimizce böyle bir durumda bile memnuniyetsizliğini izhar etmez, sahabe içtihatlarında çoğunlukla yaptığı gibi büyük bir ihtimal onu taltif ederdi.

Diğer bir örnek şudur: Bir gaza esnasında Hz. Katade müşriklerden birini öldürmüştü, fakat öldürdüğü müşrikin eşyasını bir başkası almıştı. Hz. Peygamber (a.s.)'in huzurunda Hz. Ebû Bekir eşyayı alan adama; "Allah ve Resul'ü yolunda kendini ölüme atarak, aslanlar gibi savaştan bir kimsenin eşyasını sana vermeyiz" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.), "Doğru söyledi, fetvasında doğru söyledi", diyerek onu tasvip etti.¹² Oysaki Hz. Ebû Bekir bunu, kendi re'y ve içtihadıyla söylemişti.¹³ Üstelik Hz. Peygamber (a.s.)'den izin almadan bu içtihadta bulunmuştu.

Hz. Peygamber (a.s.)'in huzurunda ashabın içtihadı, prensip olarak onun izniyle olmakla beraber, Hz. Peygamber (a.s.) nezdindeki müstesna konumun-

9 Hadisler için bk. Buhârî, "İ'tisam", 21; Müslim, "Akdiye", 7; Ebû Dâvud, "Ahkâm", 2; Darekutnî, IV, 203-4.

10 Gazâlî, *age.*, II, 355; Âmidî, *age.*, III-IV, 406.

11 Buhârî, "Cihad", 168, "Menâkıbu Ansar", 12; Müslim, "Cihad", 65.

12 Buhârî, "Humus", 18; Müslim, "Cihad", 42.

13 Âmidî, *age.*, III-IV, 407. Başka örnekler için bk. Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, DİB Yayınları, Ankara 1985, 47-48.

dan dolayı Hz. Ebû Bekir'in bu konuda daha serbest hareket ettiği anlaşıl-
maktadır. Ancak bundan hareketle Hz. Peygamber (a.s.)'in huzurunda izinsiz
ıctihat etmenin, Hz Ebû Bekir'e has bir ayrıcalık gibi düşünmek de isabetli
değildir. Çünkü onun gibi dinin ruhunu kavramış ehil sahabenin, ıctihatları-
na güvendikleri durumlarda Hz. Peygamber (a.s.)'in huzurunda görüş beyan
etmede bir mahzur görmediklerine dair başka örnekler de vardır.¹⁴

b) Hz. Peygamber(s.a.s) 'den Ayrı İken Sahabe İctihatları

Hz. Peygamber (.a.s) zamanında savaş, emirlik, öğretmenlik gibi çeşitli ve-
silelerle kendisinden uzakta bulunan sahabe de zaman zaman ıctihatta bu-
lunmuşlardır.¹⁵ Bu ıctihatlarla ilgili rivayetlerin hiç birinde Hz. Peygamber(s.
a.s.)'in, ıctihat ettiklerinden dolayı ashabını, uyardığı veya onları menettiği
ile ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Aksine ashabının bu tür ıctihatlarını
memnuniyetle karşılamış ve takdir etmiştir.

İbn Mâce'de rivayet edilen bir olayda; "Hz. Ali Yemen'de iken tek temizlik
müddeti içerisinde bir kadınla beraber olan üç adam kendisine getirilir. Bu
adamların her birisi kadının doğurduğu çocuğun kendisine ait olduğunu iddia
ediyordu.¹⁶ Hz. Ali onlardan iki kişiye: "Çocuğun buna ait olduğunu ikrar edi-
yor musunuz?" dedi, onlar, "hayır" dediler. Tekrar iki kişiye: "Çocuğun buna ait
olduğunu ikrar ediyor musunuz?" dedi, onlar da, "hayır" dediler. Hz. Ali'nin her
defasında iki kişiye aynı soruyu sorması ve onların da "hayır" cevabı vermeleri
üzerine, aralarında kura çekti ve çocuğu kura isabet edene verdi. Diyetin üçte
ikisini de kura isabet eden adama yükledi. Bu olay Hz. Peygamber (a.s.)'in hu-
zurunda zikredilince, azı dişleri gözükünceye kadar gülümsedi.¹⁷

Görüldüğü gibi burada bir neseb davası vardır ve sonuçta bir insanın nese-
bini diğer birine isnad etmek gibi nazik bir durum söz konusudur. Böyle olun-
ca neseb iddiasında bulunanın davayı kazanması için güçlü deliller sunması
arzu edilir. Ancak bu olayda her üç davacının da delili yoktur. Böyle hassas
bir davada Hz. Ali'nin davayı reddetmesi ya da meselenin doğru çözümünü
öğrenmek üzere durumu Hz. Peygamber (a.s.)'e bildirmesi beklenirdi. Oysa o,
davanın ertelenmesini bile uygun görmemiş, en son çözüm olan kuraya baş-
vurmak suretiyle hükmetmiştir. Bu olay Hz. Peygamber (a.s.) hayattayken bile
Ashabtan ehil olanların ıctihatta ne kadar serbest davrandıklarını göstermesi
bakımından önemlidir. Hz. Peygamber (a.s.)'i tebessüm ettirecek kadar sevin-
diren de bizce böyle zor bir davada bile Hz. Ali'nin çekinmeden kendi başına
ıctihat etme cesaretini göstermiş olmasıdır.

14 Örnekler için bk. Karaman, *İctihad*, 43-44.

15 Bk. Karaman, *age.*, 47-8.

16 Parantez içi için bkz. İbnü'l-Kayyım, I, 203.

17 İbn Mâce, "Ahkam", 20.

Ashap zaruri durumlarda her zaman akılla bilinmeyen ibadet meselelerinde de içtihatla bulunmuşlardır. Ebû Said el-Hudrî'nin rivayetine göre; ashaptan iki adam sefere çıkmıştı. Namaz vakti gelince su bulamadılar ve teyemmüm edip namazlarını kıldılar. Daha sonra namazın vakti çıkmadan suya rastladılar. Biri tekrar abdest alıp namazını iade etti. Diğeri namazını iade etmedi. Resulullah'ın yanına gelince, durumu anlattılar. Resulullah, namazını iade etmeyene: "Sünnete uygun davrandın, namazın sana yetmiştir" buyurdu. İade edene ise, "sen de iki defa ecir kazandın" deyip onu taltif etti.¹⁸

Bu olaydan iki önemli sonuç çıkarılabilir.

1- Burada iki sahabe salt ibadetle ilgili bir meselede içtihat etmişlerdir. Oysa ibadet meseleleri tabbudi olduğundan, bunlar genellikle içtihadla medar olmazlar. Buna rağmen Hz. Peygamber (a.s.) onların içtihatlarını normal karşılamış ve onları taltif etmiştir.

2- Hz. Peygamber (a.s.) iki içtihattan kolay olanını kendi sünnetine uygun bulmuş ve dini sorumluluğun yerine getirilmesi açısından yeterli görmüştür. Ancak ihtiyata muvafık hareket eden diğer sahabiye de, katlandığı zahmete gerek yoktu, boşuna böyle davrandın gibi bir şey söylememiş, aksine gösterdiği dini hassasiyetinden dolayı iki kat sevap kazandığını kendisine haber vermiştir. Bundan, dinde kolaylığın esas olduğu, fetvada da kolaylık prensibinin esas alınması gerektiği; ancak Allah korkusundan dolayı ihtiyatı elden bırakmayan insanların ayıplanamayacağını, tam aksine övülmesi gerektiği sonucunu çıkarabiliriz.

İbadet konusundaki bir başka içtihatla ise Ammar bin Yasir'den rivayet edilmiştir. Ammar'dan, "Ben cünüp olmuştum. Fakat su bulamadım. (Bütün vücudumla) temiz toprakta yuvarlandım ve namazımı kıldım. Bunu Resulullah (a.s.)'a anlattığımda bana: "Şu şekilde yapman yeterliydi" deyip, teyemmümü tarif etti"¹⁹ şeklinde bir rivayet gelmiştir.

Bu olaydan öncelikle ibadet meselelerinin her zaman içtihatla bilinemeyeceği sonucu çıkmaktadır. Ammar, burada teyemmümü abdest ve gusle kıyas etmiş, teyemmüm yapmak yerine gusle kıyas ederek bütün vücudunu toprağa sürmek suretiyle cünüplüğünü kaldırmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber (a.s.), bunun yanlış bir içtihat olduğunu kendisine bildirip doğrusunu öğretmiş, ancak yanlış içtihadından dolayı onu ne kınamış, ne de tepki göstermiştir.

Konumuz açısından yorumlanmaya değer önemli örneklerden biri de şudur: Bilindiği gibi Hendek Savaşı'nda Kurayza Yahudileri Müslümanlarla anlaşma yapmış olmalarına rağmen, savaşın en şiddetli anında Mekke müş-

18 Darakutnî, *age*, I, 189-190. Bk. Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylü'l-Evtar*, yy., ts., I, 265.

19 Buhârî, "Teyemmüm", 4, 7, 8; İbn Mâce, "Teyemmüm", 91; Darekutnî, I, 188-189.

rikleriyle iş birliği yaparak, Müslümanları arkadan vurma planları yapmaya başladılar. Sonuçta Mekke müşrikleri hüsrân içerisinde çekip gitmek zorunda kalınca, Cenab-ı Hak yaptıkları ihanete karşılık Benu Kurayza'nın cezalandırılması emrini verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (a.s.) ashabına evlerine bile uğramadan derhal Kurayza yurduna hareket etmelerin emretmiş ve "Oraya varıncaya kadar hiç kimse ikinci namazını kılmasın" buyurmuştur. Sahâbiler hemen yola çıkmış, fakat daha yolda iken ikinci namazının vakti daralmaya başlamıştır. Ashabın bir kısmı, "Resûlullah Kurayza yurduna varmadan namaz kılmamamızı emretti" diyerek namazlarını kılmadan yollarına devam etmişlerdir. Sahabenin diğer bir kısmı ise, "Hz. Peygamber (a.s.) bizim hızlı gitmemizi sağlamak ve işin ehemmiyetini vurgulamak için böyle emretti, yoksa namazı kasden geçirmemizi emretmemiştir" şeklinde içtihat edip, ikinci namazını kıldıktan sonra yollarına devam etmişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber (a.s.)'e intikal edince o, her iki tarafın da isabet ettiğini buyurmuştur.²⁰

Burada ilk dikkat çeken husus, Hz. Peygamber (a.s.)'in kesin emrine rağmen sahabenin içtihat etme gereği duymuş olmasıdır. Zira burada Hz. Peygamber (a.s.)'in emrinin yerine getirilmesi halinde, Allah'ın emriyle farz kılınan namazın kaçırılması, aksi durumda peygamberin emrinin çiğnenmesi söz konusudur. Kısacası her iki taraf da gerekçelerinde haklı görünmektedirler. Hz. Peygamber (a.s.) oraya bir an önce varmak için namazı kılmamalarını kast etmiş olamaz. Ancak onun kesin emrine uyulduğunda da namazın kaçırılması kaçınılmaz oluyor. İşte böyle bir durumda Hz. Peygamber (a.s.) her iki tarafın da içtihatlarında isabet ettiklerini ifade buyurarak onları rahatlatmıştır. Bu olaydan iki önemli sonuç çıkmaktadır.

1- Sahabe, Resûlullah (a.s.)'in emri ile Allah'ın emri arasında fark gözetmemiştir. Zira bu olayda, "Allah'ın emri Hz. Peygamber (a.s.)'in emrinden önemlidir, öyleyse önce namazı kılalım" şeklinde bir tartışmanın yaşandığına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi geçmemektedir. Tartışma sadece Hz. Peygamber (a.s.)'in maksadını anlamaya yönelik yapılmıştır. Bu da sahabenin, sonraki dönemlerde, şerî hükümlerde asl olan Şarî'nin maksadını anlamaktır şeklinde ifade edilen şer'i esasın ne denli şuurunda olduğunun bir göstergesidir.

2- Bu olayda asıl irdelenmesi gereken nokta, Hz. Peygamber (a.s.) neden her iki tarafa da içtihatlarında isabet ettiğini söylediği hususudur. Acaba Hz. Peygamber (a.s.) onların içtihadına karşı olan cesaretlerini kırmamak veya üzülmemeleri için mi böyle söyledi; yoksa gerçekten her iki taraf da isabetli bir içtihatla buldukları için mi böyle söyledi? Şayet öyle ise bir konuda iki farklı doğru olabilir mi? Bilindiği gibi sonraki dönemlerde usulcüler bir konuda iki

doğrunun olup olamayacağını ciddi bir şekilde tartışmışlardır.²¹ Çünkü eğer her iki taraf da Şari'in maksadını anlamada isabet etti ise; bu durumda Hz. Peygamber (a.s.)'in, bu emriyle hem "öyle bir hızlı gidin ki oraya varmadan ikinci namazı geçse de kılmayın, hem de öyle bir hızlı gidin ki ikinci namazı çıkmadan oraya varın demek istemiş, fakat bununla yolda iken namaz geçse de kılmayın" demek istememiştir, şeklinde birbirine zıt iki anlamı da içeren bir emir verdiğini kabul etmemiz gerekir. Halbuki bu muhaldir ve Hz. Peygamber (a.s.) mutlaka tutarlı bir amacı gözeterek böyle bir emir vermiştir. Öyle ise Hz. Peygamber (a.s.), her iki tarafın da isabet ettiğini söylerken, her iki tarafında da kendi maksadını doğru anladığını kastetmiş olamaz. Belki sözünün her iki şekilde de anlaşılmaya müsait olduğunu, dolayısıyla her iki tarafın da içtihatlarında haklı nedenlere dayandığını, bu açıdan metodolojik olarak isabetli hareket ettiklerini söylemek istemiştir. Zaten şer'i nasları yorumlamada önemli olan da yöntemin doğru seçilmiş olmasıdır.²² Meselelerin teferruatında ihtilaftan kaçınmak ise çoğu zaman mümkün değildir. Kaldı ki Hz. Peygamber (a.s.) gerçek maksadını söylemiş olsaydı, muhtemelen isabet etmemiş olan taraf üzülecek ve içtihadı karşı olan cesaretleri kırılacaktı.

Esasen Hz. Peygamber (a.s.)'in asıl maksadını açıklamaması içtihat müessesesinin evrenselliği ve amacı açısından da önem arz etmektedir. Zira Şari' hüküm içeren bir nassı va'z ettikten sonra, onun yorumlanması ve uygulanması artık tamamen müçtehdin görev alanına girmektedir. Her ne kadar bu olayda Şari' olarak Hz. Peygamber (a.s.)'in maksadını anlama imkânı varsa da, bu sadece belli olaylarda ve o günkü insanlar için mümkün olabilecek bir husus olarak kalırdı. Hâlbuki nasları yorumlama işi kıyamete kadar devam edecek bir olgudur. Bu açıdan naslar yorumlanırken her ne kadar gaye Şari'in maksadına uygun hükmü bulmak ise de, bunda isabet edilip edilmediğinin yüzde yüz tespiti mümkün olmayacağından, şer'i hukukta müçtehit Şari'in gerçek maksadını bilmekle yükümlü tutulmamıştır. Esasen nasların metodolojik olarak doğru yorumlanması, Şari'in maksadını anlamada ve şer'i nasların konuluş gayesini gerçekleştirmede büyük oranda yeterli olduğundan, Şari'in maksadını, bizzat Şari'den öğrenme arayışına gitmeye gerek de yoktur.

Her mer'î anayasada aynı oranda gözetilmese de, modern Anayasa hukukun da, mantık aşığı yukarı böyle işlemektedir. Kanun koyucu konumundaki

- 21 Bu mesele usûl kitaplarında, her müçtehdin içtihadında isabat edip etmeyeceği şeklinde tartışılmaktadır. Genel kanaat aynı meselede birbirine zıt iki farklı doğrunun olamayacağı, bu açıdan her müçtehdin içtihadında isabet etmesinin mümkün olmayacağı yönündedir. Meselelerin geniş bir tartışması için bk. Şirazi, Ebû İshak b. İbrahim, *Şerhu'l-Luma'*, (tahk. Abdulmecid et-Turki), Daru'l-Garbi'l-İslami, Beyrut 1988, II, 1043-1071; Amidi, *age*, III-IV, 409-423; Subki, *age*, II, 388-390; Hudri Beg, Muhammed, *Usûl'l-Fıkıh*, Daru'l-Kalem, Beyrut 1987, 373-78.
- 22 İbnu'l-Kayyum, namazı geciktirmeyip kılanların sözün manasına baktıklarını, yani gaf yorum yaptıklarını; Kurayza'ya varduktan sonra kılanların ise lafzî anlama göre hareket ettiklerine dikkat çekmektedir. Ona göre birinciler mana ve kıyas ehlinin selefi, ikinciler ise zahirilerin selefidirler. İbnu'l-Kayyum, *age*, I, 203.

yasama Meclisi bir kanunu yaptıktan sonra, onu yorumlamak tamamen mahkemelerin görev alanına girer. Hâkim bir kanunu yorumlarken Meclis'e, ilgili kanunu hangi maksada binaen çıkardığını sormaz. Kanunun amacını doğru anlayabilmek için Meclisin gerekçeli kararlarına müracaat edilmesi tavsiye edilse de, buna uyma zorunluluğu yoktur. Kısaca hâkim bir kanunu, o kanunun çıkarılma gerekçesi, diğer ilgili kanunların bütünlüğü, hukuk mantalitesi ve hukuki gaye doğrultusunda yorumlamaya çalışır. Meclis de bir kanunun nasıl yorumlanacağı hususunda bir hâkimin kararına müdahale edemeyeceği gibi, yorum da empoze edemez.

Hz. Peygamber (a.s.)'in tepki gösterdiği sahabe içtihatları da vardır. Bu konuda Cabir b. Abdillah, şahit olduğu bir olayı şöyle anlatıyor: "Bir sefere çıkmıştık. Bizden bir adamın başına taş isabet etti ve başını yarıdı. Adam sonradan ihtilam oldu. Arkadaşlarına, "Bu durumda teyemmüm yapmama ruhsat var mıdır?" diye sordu. Onlar da, "Suyla yıkanabildiğine göre senin için ruhsat yoktur" dediler. Adam yıkandı ve yıkandıktan sonra öldü. Resulullah (a.s.)'ın yanına geldiğimizde bunu kendisine haber verdik. Resulullah, "Onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün. Bilmediklerinde sorsaydılar ya, bilmemenin ilacı sormaktır. Ona teyemmüm etmek veya yarasını sıkıca sarıp vücudunun sair yerlerini yıkaması yeterliydi" buyurdu.²³

Burada Hz. Peygamber (a.s) diğer örneklerin aksine, ashabını çok şiddetli bir şekilde azarlamış ve yaptıkları içtihada tepki göstermiştir. Bunun sebebi de insan hayatının söz konusu olduğu bir durumda ashabın gerekli araştırmayı yapmadan hükmedip, bir canın telef olmasına sebep olmalarıdır. Yanlış bir içtihat telafisi mümkün olmayan vahim bir sonuca yol açmıştır. Hz. Peygamber (a.s.)'in çok kızmasının sebebi de budur. Oysa bu mesele ile karşılaşanlar olayı kendilerinden daha fakih sahabilere sorsaydılar –ki aralarında birçok bilgin sahabe vardı- onlar mutlaka o şahsı teyemmüm ruhsatından faydalandırarak ve belki de böyle bir sonuç doğmayacaktı. Hâlbuki daha az bir hayat tehlikesinin bulunduğu bir olayda Amr ibnül-As teyemmüm ruhsatını kullanmış, buna rağmen Hz. Peygamber (a.s.) onun içtihadını makul karşılamıştır. Amr olayı şöyle anlatıyor:

Zatu's-Selâsil Gazve'sinde çok soğuk bir gecede cünüp oldum. Yıkırırsam hastalanıp öleceğimden korktuğum için teyemmüm yaptım, sonra da arkadaşlarıma sabah namazı kıldırardım. Dönüşte arkadaşlar bunu Hz. Peygamber (a.s.)'e haber verdiler. Hz. Peygamber (a.s.): "Ey Amr, cünüp olduğun halde arkadaşlarına namaz mı kıldırдың?" diye sordu. Bunun üzerine, "Kendi nefislerinizi öldürmeyin, şüphesiz Allah'a size karşı merhametlidir" ayetini okudum ve

23 İbn Mâce, "Teyemmüm", 93; Şevkânî, I, 257.

“Buna binaen ben de teyemmüm edip arkadaşlarıma namaz kıldırımdı, dedim. Hz. Peygamber (a.s.) güldü ve başka bir şey söylemedi.”²⁴

Görüldüğü gibi Amr sadece bir endişeye binaen suyla gusl etmeyi terk ettiği halde Hz. Peygamber (s.a.s) bunu makul karşılamıştır. Ancak Amr, içtihadını mesele ile ilgili bağlantısı zayıf da olsa bir delile dayandırmıştır. Yukarıdaki gibi vahim bir sonuca yol açmadığı ya da şer'i bir nassa ve esasa açıkça aykırı olmadığı müddetçe Hz. Peygamber (s.a.s) en zayıf içtihatları bile memnuniyetle karşılamıştır. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.s)'in içtihada ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

Bir başka örnek ise şu olaydır: Bilindiği gibi Hz. Ömer, oruçlu iken hanımını öper, fakat bu davranışının orucunu bozabileceği telaşına kapılıp, hemen Hz. Peygamber (a.s.)'e koşar. Hz. Peygamber (a.s.), “Ya Ömer! Şayet oruçlu iken ağzını su ile çalkalasaydın, orucun bozulur muydu? O'nun, “Hayır bozulmazdı” demesi üzerine; “Öyleyse bu telaşın niye?”²⁵ diye cevap verir. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (a.s.), Hz. Ömer'e, içtihadın en bilinen şekli olan kıyas yoluyla doğru hükme nasıl ulaşılacağıнын yolunu göstermiştir. Bir peygamberin dinî meselelerin yorumunda bu kadar detaya girmesi, ümmetine içtihat müessesesinin önemini kavratmaktan başka bir şeyle izah edilemez. Bunlar ve benzeri daha pek çok örnek, Hz. Peygamber (a.s.)'in içtihat konusuna ne kadar çok eğildiğini göstermektedir.

Sonuç

Dinî nasların her zaman ve zeminde tatbik edilebilmesi için içtihat o kadar zaruri bir müessesedir ki, peygamberler bile zaman zaman içtihat etmek durumunda kalmışlardır. Bu sebeple, Hz. Peygamber (a.s) daha hayattayken ashabını, hem huzurunda hem de gıyabında içtihata teşvik etmiş ve onların içtihat konusunda eğitmeye çalışmıştır. Cesaretlerini artırmak ve önemini kavratmak için, Cenab-ı Hakk'ın içtihadında isabet edene on veya iki sevap, isabet etmeyene ise bir sevap vereceğini bildirmiştir. Hz. Peygamber (a.s.)'in bu konudaki söz ve davranışlarından şu mesajları çıkarmak mümkündür:

Risalet döneminde bile içtihattan vazgeçilemediğine göre, ümmetin içtihat müessesesinden müstağni kalabileceği bir zaman dilimi düşünülemez.

İçtihat olmadan nasları doğru anlamak ve tatbik etmek mümkün değildir. Zira gerektiği halde içtihattan kaçınmak, dinin hayattan uzaklaşması sonucunu doğurur.

24 Darekutni, *age.*, I, 178; Şevkânî, *age.*, I, 259. Buhârî hadisi, ta'liken vermiştir. Buhârî, “Teyemmüm”, 7.

25 Ebû Davûd, *Savn.*, 33.

Ortaya çıkacak problemleri çözmek üzere müctehit yetiştirmek, ümmetin aslı görevlerinden biridir, bunun ihmal edilmesi büyük bir vebaldir.

“Hata yaparım”, korkusuyla icthihat terk edilemez. Çünkü bu doğruyu bulma ihtimalini de ortadan kaldırır. Kaldı ki, yanlış bir icthihat bile faydasız değildir. Zira bu en azından yanlış görünenlerin doğruyu bulma arzularını tetikleyecek ve doğru icthihadın yolunu açacaktır.

Ve nihayet, icthihat müessesesi gereği gibi işlemezse, dinî naslar zaman ve zeminin ortaya çıkaracağı problemlere göre doğru yorumlanamayacağından, fıkıh bilimi sosyal gelişmelerin gerisinde kalacağından, dinî hükümleri tatbik etmek imkânsız hale gelebilir.

İslâm'ın, sadece isabet etmiş icthihatları değil, yanlış bir sonuca ulaşılmış olsa bile doğruyu ve hakkı bulma yolunda sarf edilen her çabayı mükâfatlandırması, fikir ve düşünce hürriyetine verdiği önemi gösterdiği gibi; esasen doğruyu, adaleti ve hakkaniyeti bulma yolunda yapılan çalışmalara ne kadar önem verdiğinin de bir göstergesidir. Kişisel ve kurumsal düşüncelere önem vermeyen bir müessesenin, kendini yenilemesi, gelişmelere ayak uydurması, zaman ve gelişmelerin ortaya çıkardığı ihtiyaçlara cevap vermesi mümkün olmayacağından tarih sahnesinden çekilmesi mukadderdir. İşte İslam, genelde dinî müesseselerin, özelde ise fıkıh ilminin böyle bir akıbete uğramaması için icthihat olgusuna büyük önem vermiştir.